

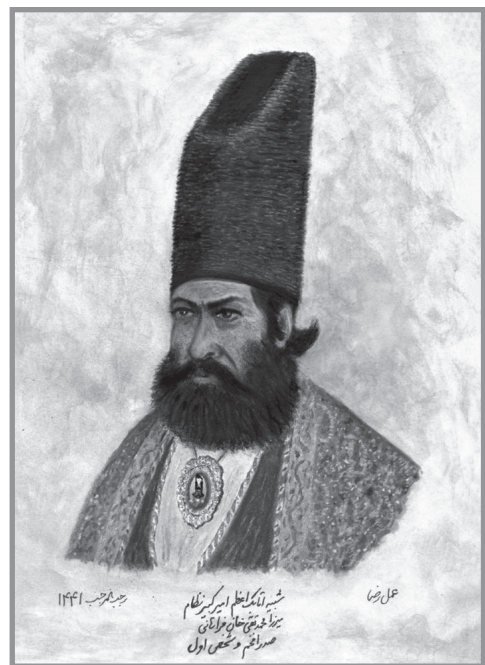
باز آفرینی دو پرتره از میرزا اتقی خان امیر کبیر بر اساس اسناد و شواهد معتبر

مقالات

● رضا کسروی*

اشاره

در شماره ۸ این فصلنامه مقاله‌ای ارزشمند از پژوهشگر و محقق محترم آقای دکتر کسروی درباره تصویر و پرتره واقعی از امیر کبیر منتشر شد که در آن مقاله ایشان با شواهد علمی و مستند، که به دست آورده بودند، دو تصویر از امیر کبیر را نقاشی کردند که متناسب با شواهد علمی و پژوهشی ایشان بوده است. آنچه در ذیل می‌آید توضیحی درباره آن دو تصویر است.

* نویسنده و پژوهشگر تاریخ و هنر دوره قاجار و لقب‌شناس

هدف از انجام دادن این طرح، بازآفرینی پرتره‌های معتبر از میرزا تقی‌خان امیرکبیر است. پیشتر نگارنده نتایج پژوهش خود را در زمینه القاب و تصاویر معتبر از امیرکبیر، چهار نوبت در قالب سخنرانی (هر بار با اضافه کردن شواهد بیشتر و نه تکراری) در کاخ گلستان، فرهنگستان هنر، دانشگاه شهید بهشتی و مدرسه تاریخی دارالفنون ارائه داده و سپس نتایج این پژوهش‌ها را به صورت مقاله‌ای با عنوان «القاب و پرتره‌های میرزا تقی‌خان امیرکبیر» در همین نشریه منتشر کرده است (کسروی، ۱۳۹۸، ش ۸: ۵۱-۶۲). با مراجعه به نتایج مقاله مذکور، نگارنده مشخص کرد که نقاشی‌های قدیمی و اصیل زیر برای بازآفرینی چهره امیر قابل اعتمادند. شماره‌ای که از هر نقاشی ذکر شده است برای سهولت در یافتن آن‌ها در مقاله پیشین نگارنده در همین مجله است.

۱. چهره امیر اثر صنیع‌الملک و شاگردانش. بخشی از یک نقاشی سه قسمتی در یکی از صفحه‌های کتاب هزارویک شب (ج ۱: ۱۷۴ و نقاشی شماره ۳)؛ آبرنگ روی کاغذ؛ بین سال‌های ۱۲۷۵-۱۲۶۹ق؛ این اثر اکنون در کاخ گلستان نگهداری می‌شود (تصویر ۶).
۲. پرتره آبرنگ امیر در مکتب صنیع‌الملک، محفوظ در موزه ملی ملک، از مجموعه شادروان بانو عت‌الملک سودآور. نقاش و تاریخ اثر نامشخص است (تصویر ۷).
۳. پرتره تمام قد امیر در مکتب صنیع‌الملک. آبرنگ روی کاغذ؛ از مجموعه شاهزاده سبکتکین میرزا؛ نقاش نامشخص. این اثر اکنون در موزه لوور در پاریس نگهداری می‌شود (تصویر ۱۰).
۴. پرتره دقیق و مهمی از امیر در مکتب صنیع‌الملک یا منسوب به محمدحسن خان افشار. به نظر می‌رسد نقاشی دارای رقم (امضا و تاریخ) است که به علت عدم دسترسی به تصویری با کیفیت بالا ناخواناست. محل نگهداری مشخص نشد (تصویر ۱۴).
۵. نقاشی تمام‌قد دیگری که عکس سیاه و سفیدی از آن در مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران نگهداری می‌شود (به شماره ۶۴۴۸-ع۷)؛^۲ این نقاشی بسیار دقیق و معتبر به نظر می‌رسد و در مکتب صنیع‌الملک کشیده شده است. محل نگهداری اصل اثر روشن نشد (تصویر ۹).
۶. نقاشی تمام‌قدی از امیر در یک صفحه مذهب که عکس آن را میرزا ابوالقاسم نوری گرفته است و در آلبوم‌خانه کاخ گلستان نگهداری می‌شود؛ ولی متأسفانه خود اثر از کشور خارج شده و در سال ۲۰۰۷ در حراجی ساتبی به فروش رسیده است (تصویر ۸).
۷. سیاه قلم امیر احتمالاً اثر میرزا ابوتراب‌خان غفاری کاشانی که گویا بر اساس طرحی اولیه از ناصرالدین شاه بازآفرینی شده است. این اثر در سال ۱۲۹۴ق در کتاب چاپ سنگی مرآت البلدان (ج ۲) به چاپ رسید (تصویر ۳). در همان سال ۱۲۹۴ق اثر مشابهی را یحیی‌خان غفاری (ابوالحسن‌خان ثالث) و ۴۳ سال بعد (۱۳۳۷ق) پرتره رنگ روغنی با همان چهره را صمصام‌الدین ذوالفقاری، ملقب به مصورالممالک، بازآفرینی کردند که این هر سه را نگارنده از نظر چهره امیر در یک دسته قرار می‌دهد (کسروی، همان‌جا، به ترتیب تصاویر ۴ و ۵).

حال چه نیازی به خلق تصاویر جدیدی از امیر بود؟ به این علت که در زمان امیر و حدوداً تا سه دهه بعد، سبک نقاشان دوره قاجار عمدتاً «شبه‌مینیا توری» بود و لذا چهره افراد، روتوش شده، ظریف و زیباتر از واقعیت ترسیم می‌شد. این سبک نه تنها در ایران، بلکه در اروپا هم رایج بود و پرتره‌های نقاشی بسیار زیباتر از واقعیت، مثلاً از جوانی ملکه ویکتوریا هم خلق می‌شد. بنابراین هدف نگارنده از خلق دو پرتره معرفی شده در این مقاله، بازآفرینی چهره امیر بر اساس هفت نقاشی ذکر شده و همچنین با داشتن گوشه‌چشمی به دو عکس احتمالاً دگرثوئیتپ منسوب به امیر است

۱. با سپاس از کیانوش معتقدی، پژوهشگر هنر ایران، برای ارسال این تصویر
۲. با سپاس از فاطمه معزی پژوهشگر تاریخ قاجار از موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران برای ارسال این تصویر

تصویر ۸

تصویر ۹

تصویر ۱۰

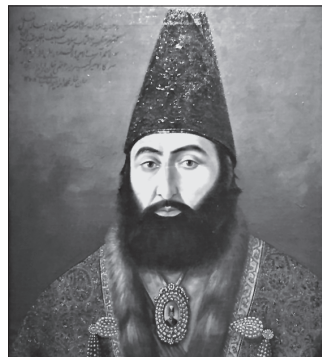
تصویر ۵

تصویر ۶

تصویر ۷

تصویر ۱

تصویر ۲

منوبت کرده ام این خطبه را در روزنامه کشفیه که در آن زمان

تصویر ۳

تصویر ۴

تصویر ۱۳

تصویر ۱۴

تصویر ۱۲

تصویر ۱۱

تصویر ۱۵

که اولی را مهدی بامداد (۱۳۷۴، ج ۱: ۲۱۱) و دومی از مجموعه شخصی نگارنده معرفی شده‌اند (کسروی، همان‌جا، به ترتیب تصاویر ۱۱ و ۱۲). پس هدف از ترسیم این دو نقاشی که نگارنده اشاره کرد، ارائه دو پرتره واقع‌بینانه‌تر، ولی وفادار به هفت پرتره معرفی شده در بالا بوده است. ضمن اینکه تلاش بر این بوده که دو پرتره جدید عناصر مهم هر هفت پرتره مرجع را در خود داشته باشند.

ظاهراً امیر ریشی توپی و گرد داشته است؛ ریشی که به داخل گونه‌ها پیشروی کرده با پشت مویی موسوم به دم اردکی و دارای نشان تمثال همایونی (برای آگاهی از فهرست دارندگان نشان همایونی، نک: اعتمادالسلطنه، ۱۳۰۶ق، باب یازدهم، ص ۲۲۷). بدیهی است که تصویر نقاشی شده ناصرالدین‌شاه جوان در وسط نشان تمثال باید با مشخصات چهره (از نظر ابروها، سبیل و ریش)، لباس، کلاه و جقه شاه جوان در آن سال‌ها

(۱۲۶۴-۱۲۶۸ق) تطابق داشته باشد. همچنین امیر یک جفت شمسه مرصع، احتمالاً با شرابه مروراید، داشته است که شکل و نوع جواهرات آن با رجوع به تصاویر ۶، ۷، ۱۴ (کسروی، ۱۳۹۸، ش ۸: ۵۱-۶۲) قابل بازآفرینی است. براین اساس، نگارنده دو پرتره معرفی شده در این مقاله را بازآفرینی و معرفی کرده است. اولی با اقتباس از سبک صنیع‌الملک با تکنیک آبرنگ و پرداز و مداد رنگی (تصویر ۱ در همین مقاله) در ابعاد تقریبی ۱۷ در ۲۳ سانتی‌متر و دومی با تکنیک رنگ‌روغن روی بوم در ابعاد تقریبی ۴۰ در ۵۰ سانتی‌متر (تصویر ۲ در همین مقاله).

منابع

۱. اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان (۱۲۹۴ق). مرآت البلدان. چاپ سنگی. طهران: دارالطباعة دولتی. ج ۲.
۲. اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان (۱۳۰۶ق). المآثر و الآثار. چاپ سنگی. طهران: دارالطباعة خاصة دولتی.
۳. بامداد، مهدی (۱۳۷۴). شرح حال رجال ایران. تهران: زوار. ج ۱.
۴. کسروی، رضا (زمستان ۱۳۹۸). «لقاب و پرتره‌های میرزا تقی‌خان امیرکبیر». فصلنامه گنجینه دارالفنون، س ۲، ش ۸، ص ۵۱-۶۲.
۵. هزارویک شب. نسخه خطی کاخ گلستان. ج ۱